

Nena A. Vasojević¹

Center for Multidisciplinary Studies,
University of Belgrade

Mirko Filipović²

Faculty of Special

Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Originalni naučni članak

UDK 378.31/34:61-057.87(497.11)“20”

314.74:[378.342:61(497.11)“20”

Primljen: 21.12.2016.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1702189V>

STUDENTI MEDICINE, KORISNICI DRŽAVNIH STIPENDIJA REPUBLIKE SRBIJE, I NJIHOVO ŠKOLOVANJE U 21. VEKU: MOGUĆNOST POBOLJŠAVANJA

Medical Students, Beneficiaries of the State Scholarships of the Republic of Serbia, and Their Education in the 21st Century: The Possibility of Improvement

APSTRAKT: U 19. veku, prilikom stvaranja Srbije, školovanje stipendista viđeno je kao jedno od glavnih sredstava za razvoj stručnog i jakog društva. Među prvima na školovanje u inostranstvo slati su stipendisti medicine. Ovakvo delovanje bilo je povezano i sa povećanjem vertikalne socijalne mobilnosti društva. Rezultati iz prošlosti podstakli su nas da se opredelimo za izučavanje privremenih migracija studenata-stipendista Srbije u 21. veku. Ovaj članak nastao je kao posledica tog usredsređivanja.³

Naš cilj bio je definisanje profila studenata – stipendista medicine koji se školuju u inostranstvu u 21. veku putem domaćih fondova Srbije, da utvrdimo razloge zbog kojih se stipendisti medicine opredeljuju za školovanje u inostranstvu, ali i da utvrdimo otvorenost srpskog društva prema stipendistima medicine. Međutim, osnovni cilj bio je da damo doprinos istraživanjima povratnih migracija.

KLJUČNE REČI: migracija, stipendija, medicina, fond „Dositeja”, povratnici.

ABSTRACT: *In the 19th century, at the time when Serbia was being established, the education of students scholars abroad was viewed as one of the main tools for*

1 nenasvasojevic@hotmail.com

2 mirko04@sbb.rs

3 Dugotrajna tradicija slanja studenata, korisnika državnih stipendija, na školovanje u inostranstvo prekinuta je 90-ih godina prošlog veka. Od tada pa do 2005. godine, u Srbiji nisu postojali ni nacionalni fond, ni ministarstvo koji bi se bavili školovanjem državnih stipendista u inostranstvu. Posle te godine, stanje se promenilo, i ta činjenica navela nas je da otpočnemo proučavanje školovanja onih srpskih studenata koji su, u 21. veku, obrazovanje sticali u inostranstvu kao korisnici državnih stipendija.

professional development and a strong society. Medical students were one of the first who were sent to study abroad. This practice was associated with increasing vertical social mobility of society. The results achieved in the 19th century encouraged us to focus on the study of temporary migrations of students scholars from Serbia in the 21st century. This article was created as a result of this study.⁴

Our goal was to define the profile of medical students scholars who studied abroad in the 21st century thanks to the state funds, to determine the reasons why they opted for education outside their country, and to determine the level of openness of the Serbian society towards them. However, the main objective was to contribute to the research of reverse migration.

KEY WORDS: migration, scholarship, medicine, Fond „Dositeja”, returnees.

Uvod

Mladi obrazovani ljudi napuštaju svoju zemlju u potrazi za boljim obrazovanjem, boljom budućnošću i boljim profesionalnim usavršavanjem, ali i zarad upoznavanja kultura drugih naroda. Migracije koje se uočavaju među tim ljudima visokog akademskog obrazovanja mogu da budu *trajne* ili *privremene*. Uvid u relevantnu literaturu ukazuje na to da je tema trajnih migracija (ili takozvanog odliva mozgova) dominantna, dok je tema privremenih migracija znatno manje zastupljena.

Među ekonomistima, stručnjacima koji se bave obrazovanjem i stručnjacima iz srodnih disciplina preovladava uverenje da ekonomski rast i razvoj (ali i ukupan razvoj društva), u velikoj meri zavise od investicija u znanje, odnosno, od investicija u sve oblike obrazovanja celokupnog stanovništva. Ubrzana preorijentacija razvijenih svetskih ekonomija na ulaganje u ljude snažna je potvrda mesta i uloge ljudskog resursa u razvojnim strategijama tih ekonomija. Najbolji primer, na kome može da se vidi pristup ljudskom resursu (i značaj tog resursa), jeste strategija koju je Evropska unija usvojila 2000. godine u Lisabonu, na sastanku Evropskog saveta (Commission staff working document, Lisbon Strategy document, 2010). Zahvaljujući akademskim migracijama (razmenama) pojedinci stiču značajna iskustva, znanja i veštine, ostvaruju važne kontakte sa istraživačima iz svojih i srodnih oblasti, i usvajaju drugačije kulturne obrasce. Akademske migracije snažno utiču na karijere studenata, kao i na njihov društveni život. Istraživanje koje je sprovedeno u Evropskoj uniji pokazalo je da mobilnost studenata ima važnu ulogu u njihovom zapošljavanju. Čak 64% poslodavaca istaklo je da zahtevnije i odgovornije poslove poveravaju diplomiranim studentima koji imaju

4 A long tradition of sending students, beneficiaries of government scholarships, to study abroad was interrupted in the 1990s. From then until 2005, neither national fund nor ministry which dealt with education of students scholars abroad existed in Serbia. After that year, the situation has changed, and this fact led us to begin the study of education of those Serbian students who, in the 21st century, acquired their education abroad as beneficiaries of government scholarships.

„međunarodnu” školsku „karijeru”. Poslodavci su takođe istakli da mobilnost studenata utiče na njihov lični i društveni život. Na primer, 33% „mobilnih” ispitanika imalo je partnera druge nacionalnosti (The Erasmus Impactstudy, 2014: 14–19). Čitav spektar osobenosti koje sa sobom nosi razmena studenata i stručnjaka (zarad njihovog usavršavanja), mogao bi da se smatra za posledicu ulaganja u ljudske resurse. Migracija (razmena) visokostručnih kadrova i naučnika posebno se uvećavala tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, što je bila direktna posledica globalizacije (Mušikić, 2016: 117–118). Migracije mladih ljudi visokog akademskog obrazovanja mogu da budu trajne ili privremene. Pod trajnim migracijama podrazumevaju se one tokom kojih mladi akademski obrazovani ljudi odlaze iz svojih zemalja da se više nikada ne vrate u njih (uobičajeno je da se ovo naziva *odlivom mozgova*). Pod privremenim migracijama podrazumeva se odlazak mladih ljudi na školovanje (usavršavanje), da bi se nakon određenog (i tačno definisanog) vremena oni vratili u svoju zemlju i zaposlili u njoj. Ishod migracije (u smislu da li je ona trajna ili privremena) zavisi od različitih faktora.

U svojim studijama, autori koji se bave proučavanjem uzroka migracije visokoobrazovanih lica, uglavnom se oslanjaju na makrostrukturne teorije o *push-pull* faktorima. Svi oni ističu da je dinamika migracije visokoobrazovanih lica najviše uslovljena nivoom ekonomskog razvoja zemalja porekla i zemalja primalaca. U makrostrukturnim teorijama o *push-pull* faktorima, definisani su faktori dva tipa: oni koji privlače stručnjake i zadržavaju ih u zemljama porekla (*pull factors*) i oni koji stručnjake podstiču da odu iz svojih zemalja (*push factors*) (Castels S, Miller MJ, 1993). Kao najpodsticajniji faktori za ostanak u Srbiji navedeni su porodica, relativno intenzivan društveni život odnosno razvijena neformalna mreža prijatelja i poznanika, kultura, obrazovanje, stanovanje, sigurnost posla i dobra organizaciona klima.) Druga grupa faktora podstiče stručnjake na odlazak iz zemlje, a nju sačinjavaju negativni faktori proistekli iz ekonomskog i političkog stanja u njihovim zemljama. Ti faktori rezultat su loše socioekonomske situacije i u njih spadaju neefikasnost državne uprave, korupcija, nemogućnost razvoja karijere, niska plata, loša spoljnoekonomska saradnja zbog koje razmena znanja na međunarodnom nivou nije obezbeđena i neefikasna organizacija i upotreba znanja (Pudar Draško, Krstić, Radovanović, 2015: 23). U stručnim studijama na ovu temu najšire je zastupljen stav da je odluka visokoobrazovanog lica da migrira determinisana kalkulacijom „isplativosti investicije” (the investment return), odnosno uzimanjem u obzir i razmatranjem šansi za zapošljavanje, visine dohotka i mogućnosti sticanja novih znanja (Grečić, 1999).

Iako je u Srbiji definisano više strategija i mera za smanjivanje odliva mozgova, izveštaji poput onoga Svetskog ekonomskog foruma za 2015–2016. godinu pokazuju da je, po pitanju odliva mozgova, Srbija na prvom mestu u svetu (World economic forum global report 2015–2016, 2016). Ovo znači da je u Srbiji još uvek prisutan trend iz prethodnih decenija i da tu zemlju napušta izuzetno veliki broj akademski obrazovanih ljudi, među kojima su najzastupljeniji doktori medicinskih nauka.

Migracije visokoobrazovanog kadra iz Republike Srbije

Mediji, ali i akademski krugovi, upozoravaju na to da Srbija, sa tako visokom stopom odlaska najobrazovanijih mladih ljudi, ostaje bez budućnosti. Znatno ređe govori se o mladim visokoobrazovanim ljudima koji su odlučili da se vrate u zemlju posle školovanja u inostranstvu, dok studija, čiji bi se autori bavili praćenjem i razvojem stipendista Srbije, gotovo da nema uopšte. U 20. veku, u fokusu istraživanja naučnika koji su proučavali migracije i u fokusu rada stručnjaka koji su se bavili razvojnom politikom, uglavnom su bile negativne posledice migracija. Svi ti autori, pretežno su istraživali migracije visokoobrazovanih ljudi iz zemalja u razvoju, takozvani odliv mozgova (Bodrožić, 2014: 56). Ovakva zaokupljenost negativnim migracijama za posledicu je imala to da je povratak migranata još uvek naučna oblast na veoma niskom nivou razvoja (Cassarino, 2004; King, 2000). Brojke kojima se barata u javnosti Srbije nisu pouzdane, jer ne postoji instrument praćenja migracija visokoobrazovanih ljudi. Dostupnih podataka, kako u zemlji porekla tako i u zemljama migracije, ima veoma malo. Zavod za statistiku ne prati ove migracije i ne raspolaze podacima o njima. Objašnjenje za ovakvo stanje može da bude, između ostalog, i to što ne postoji instrument za istraživanje migracija i što nije moguće da se on lako uspostavi. Jedan od razloga za ovo poslednje je kompleksnost fenomena – mnogo faktora utiče na višeslojne procese povratka migranata (King, 2000).

Srbija spada u tradicionalno emigracione zemlje. Dvadesetih godina 20. veka u njoj je beležena umerena emigracija dok se poslednjih petnaest godina ona suočava sa „galopirajućim” gubitkom ljudskog resursa. U prve tri godine ovog veka, Srbiju je napustilo više od 5.000 stručnjaka (Grečić, 2005). Iako Srbija ima Strategiju razvoja zemlje, ta strategija se u praksi ne uvažava, dok se u strategiji obrazovanja tema migracije pominje, ali tek marginalno. U strategiji za nauku tema migracije je prisutna. Međutim, u toj strategiji nema razvijenih mera za obuzdavanje migracija. Takođe, treba naglasiti da ne postoji stručna procena širine i snage uticaja (problema) emigracije obrazovanih ljudi na ekonomsko, političko i socijalno stanje u Srbiji. Činjenica je, da osmišljavanje metodologije za razumevanje ukupnog uticaja gubitka ljudskog kapitala na izgradnju kapaciteta Srbije i budući razvoj zemlje, predstavlja izazov jednak izazovu pronalazjenja načina da se taj gubitak ublaži. Istraživanja fenomena povratka visokoobrazovanih stručnjaka ukazuju na to da povratnici imaju potencijal da postanu razvojna snaga svojih zemalja. Realizacija tog potencijala zavisi od barijera sa kojima se povratnici suočavaju, kao i od podrške koju imaju u njihovom prevazilaženju (Bodrožić, 2014, 56). U svetu raste broj studija koje idu u prilog tome da visokoobrazovani iseljenici koji se vraćaju u zemlje porekla – povratnici – mogu da podrže i stimulišu obrazovanje u tim zemljama, kao i njihov razvoj (videti, npr: Lin, 2010).

Uzimajući u obzir sve do sada osmišljene državne strategije, istorijske podatke, trenutno stanje u Srbiji i podatak koji se može pronaći u medijima da je među inteligencijom koja napušta zemlju najzastupljeniji lekarski kadar⁵, odlučili smo se za analizu domaćih fondova zahvaljujući kojima se studenti medicine školuju u inostranstvu.

Istraživanje u realnim uslovima

Hipotetičko-metodološki okvir

Istraživanje je imalo za cilj unapređivanje znanja o problemu migracija, i to usredsređivanjem na studente medicine-stipendiste koji su spadali u grupu akademski uspešnih građana i koji su se u inostranstvu školovali zahvaljujući sredstvima Vlade Republike Srbije⁶. Samo istraživanje bilo je usmereno na definisanje profila tih studenata (studenata medicine-stipendista koji su na postdiplomskim i postakademske studijama znanje sticali u inostranstvu), utvrđivanje otvorenosti društva za njih (oni su bili akademski uspešni građani) i otkrivanje njihovih motiva za odlazak na školovanje u inostranstvo. Obradom dobijenih podataka utvrđen je odnos društva prema njima (briga društva za njih), ali su utvrđeni i motivi njihovog odlaska na školovanje u inostranstvo. Osnovna pretpostavka bila je ta da se studenti opredeljuju za školovanje u inostranstvu zbog nemogućnosti da se svojom naučnom oblašću bave na adekvatan način u matičnoj zemlji, kao i zbog želje za stručnim usavršavanjem i razvojem. Još jedna pretpostavka bila je ta da je Srbija otvorena za akademski uspešne studente odnosno da srpsko društvo vodi računa o resursima koje školuje. Na osnovu tih pretpostavki postavljene su bazične hipoteze istraživanja, odnosno hipoteze da je:

H1: Broj stipendista koje je država slala na školovanje u inostranstvo bio srazmeran značaju koji je u državnoj strategiji dat naučnoj oblasti kojom su se bavili.

H2: Društvo Srbije vodilo računa o studentima medicine-stipendistima u koje je ulagalo.

H3: Želja za ličnim razvojem i usavršavanjem putem unapređivanja znanja i iskustva bila osnovni motiv za školovanje u inostranstvu.

---

5 Mediji iznose podatak, koji se može čuti i u akademskim krugovima, da su doktori medicine najbrojniji među akademskom elitom koja se poslednjih godina opredeljuje za odlazak iz Srbije. Međutim, ni zavod za statistiku ni, lekarska komora ne vode evidenciju o tim migracijama. U lekarskoj komori Srbije evidentira se samo broj izdatih potvrda – nazvanih Sertifikatima dobre prakse – koje ne predstavljaju ništa drugo do dokaz da njihovi tražioci nisu osuđivani pred etičkim odborom i sudom časti.

6 Uzorak za koji smo se opredelili bio je sačinjen od stipendista jednog domaćeg fonda. Razlog za takvo opredeljenje bio je taj što su stipendisti koji su dobijali sredstva iz budžeta Vlade Republike Srbije imali obavezu da se po završetku školovanja vrate u matičnu zemlju (za razliku od stipendista inostranih fondova koji takvu obavezu nisu imali). Upravo zbog toga bilo je neophodno da se ustanovi kakav je odnos srpsko društvo imalo prema resursu u koji je ulagalo.

Način i tehnike istraživanja

Istraživačku grupu sačinjavali su studenti medicine-stipendisti (koji su se u inostranstvu školovali zahvaljujući sredstvima Vlade Republike Srbije) i za njih je formulisan „on-line” upitnik, putem koga su ispitivani njihovi stavovi i mišljenja. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 108 takvih studenata. Svi oni bili su stipendisti Ministarstva omladine i sporta, a da bi se zaštitili podaci o njihovoj ličnosti, upitnik im je prosledio predstavnik Fonda „Dositeja” (osnivač tog fonda bilo je Ministarstvo omladine i sporta). Upitnik je imao za cilj da se utvrde socijalni status stipendista, motivi njihovog odlaska na školovanje u inostranstvo, njihova povezanost sa srpskim konzulima u zemljama u kojima su boravili i postojanje (ili nepostojanje) njihove mreže u Srbiji.

Rezultati istraživanja

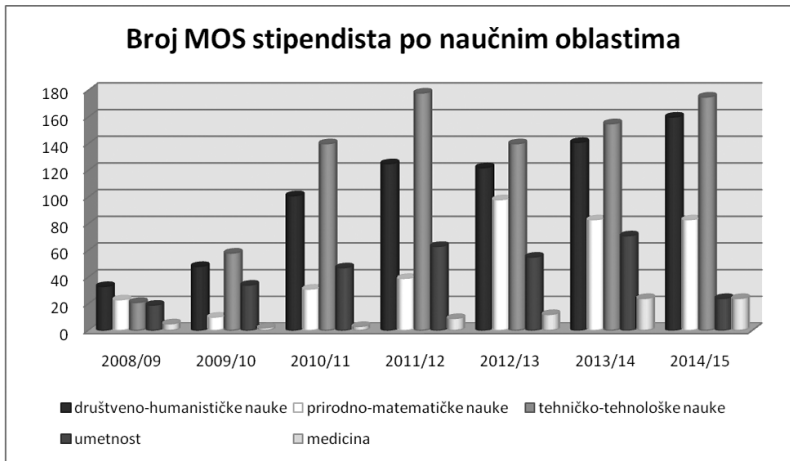
Studenti medicine, korisnici državnih stipendija Republike Srbije, i njihovo školovanje danas

Posle gašenja Fonda za školovanje stipendista, 90-ih godina prošlog veka, i u uslovima nepostojanja državne strategije i podrške obrazovanju, došlo je do pada broja stipendista. U stvari, preostali su samo stipendisti koji su se školovali zahvaljujući sredstvima inostranih fondova i vlade. Međutim, i taj oblik školovanja bio je u veoma velikoj meri ograničen zbog društveno-političkog položaja u kome se nalazila država. Dodeljivanje Fulbrajtovih stipendija ukinuto je školske 1991/92 godine i sve do 2001. godine, taj fond nije dodeljivao stipendije našim studentima. Jedini fond koji je nastavio sa radom, uprkos lošoj društveno-političkoj situaciji u zemlji, bio je Humboltov fond. Tokom 90-ih godina prošlog veka, taj fond delovao je prvenstveno zahvaljujući Humboltovom klubu Srbije u kome su bili okupljeni srpski stipendisti koji su se školovali u Nemačkoj. Međutim, broj stipendija koje su dodeljivane na godišnjem nivou bio je izuzetno nizak.

Posle (relativno) dugotrajne pauze, usledilo je formiranje nacionalnog Fonda za mlade talente Republike Srbije. Taj fond osnovan je 20. juna 2005. godine, kao indirektan korisnik budžetskih sredstava u okviru razdela Ministarstva finansija. Fond za mlade talente Republike Srbije delovao je pri Ministarstvu prosvete, a nepune tri godine posle njegovog osnivanja preimenovan je u Fond za mlade talente „Dositeja”. Cilj tog „novog” fonda bio je stvaranje mogućnosti za podršku i finansiranje školovanja (kao i usavršavanja) mladih talenata (Službeni glasnik, 2008: 71). Međutim, Fond „Dositeja” više nije delovao pri Ministarstvu prosvete, već pri Ministarstvu omladine i sporta. Poređenje rada ovog fonda s radom fondova koji su mu prethodili jasno ukazuje na to da je on sa sobom doneo specifičan način finansiranja školovanja, do tada nepoznat u Srbiji. Naime, Fond za mlade talente „Dositeja” ne snosi sve troškove školovanje

studenata u inostranstvu (iako pažljivim iščitavanjem pravnih direktiva može da se ustanovi da to nigde nije navedeno sasvim jasno). Drugim rečima, Fond za mlade talente „Dositeja” samo delimično finansira školovanje studenata u inostranstvu. Sve one troškove koje ne mogu da pokriju sredstvima dobijenim od tog fonda, studenti snose sami. Drugi „prikriveni” problem koji može da se uoči u radu Fonda za mlade talente „Dositeja” jeste taj što svake godine studenti moraju da apliciraju za nova sredstva. Naime, u tom fondu nije predviđeno stipendiranje celokupnog školavanja, onako kako je to bilo slučaj u svim prethodnim fondovima. Upravo zbog toga, stipendisti svake godine moraju da podnose dokumentaciju i otpočinjnu (isti) proces dobijanja materijalnih sredstava koja će im omogućiti nastavak školovanja. Analiza „Dositejine” prakse dodeljivanja stipendija za školovanje u inostranstvu i poređenje te prakse s onime što je navedeno u Strategiji razvoja zemlje ukazali su na veoma značajnu neusaglašenost. Jer, iako su u Strategiji razvoja zemlje, prioritetne naučne oblasti (u koje spada i medicina) definisane sasvim jasno, u Fondu „Dositeja” sve naučne oblasti tretirane su ravnopravno (ravnopravno u smislu da nijedna od njih nije bila prepoznata kao prioritetna). Da je to tako, svedoči i grafički prikaz na kome su stipendije, koje je u periodu od 2008. do 2015. godine Fond „Dositeja” dodelio za školovanje u inostranstvu, prikazane zavisno od naučnih oblasti kojima su se primaoci tih stipendija bavili. Za izradu tog grafičkog prikaza korišćeni su podaci iz izveštaja koje je Ministarstvo omladine i sporta izdavalo na godišnjem nivou (u tim izveštajima postojale su i informacije zahvaljujući kojima je bilo moguće pratiti školovanje stipendista Fonda za mlade talente Republike Srbije). Isti izveštaji korišćeni su i za utvrđivanje ukupnog broja stipendija koje je za školovanje u inostranstvu Fond „Dositeja” dodelio u periodu od 2008. do 2015. godine. Na taj način došlo se do cifre od 2385 stipendija koje je Fond „Dositeja” dodelio u tom periodu. Kada je reč o polnoj strukturi korisnika tih stipendija, 45% njih bili su muškarci, a 55% žene. Analiza godišnjih izveštaja Ministarstva omladine i sporta omogućila je i da se ustanovi kakva je „Dositejina” praksa dodeljivanja stipendija za studije u inostranstvu. Ta analiza pokazala je da je najmanje stipendija za školovanje u inostranstvu Fond „Dositeja” dodelio studentima medicine (što može da se vidi sasvim jasno na grafičkom prikazu konstruisanom na osnovu podataka iz godišnjih izveštaja Ministarstva omladine i sporta). Ovakva „Dositejina” praksa u potpunom je neskladu sa Strategijom razvoja zemlje, u kojoj su studenti medicine prepoznati kao najviši prioritet. Međutim, „Dositejino” odstupanje od Strategije razvoja zemlje nije uočljivo samo u oblasti medicine, već i u oblasti ostalih nauka koje su prepoznate kao prioritetne za razvoj Srbije (biomedicina, novi materijali i nanonauke, zaštita životne sredine, klimatske promene, energetika i energetska efikasnost, poljoprivreda i proizvodnja hrane, informacione i komunikacione tehnologije). Drugim rečima, naše istraživanje je pokazalo da između usvojene strategije (Strategije razvoja zemlje) i prakse postoji potpuni nesklad. Taj nesklad stvarao je (i još uvek stvara) probleme, čije posledice trpi celo društvo.

Slika 1. Broj stipendista MOS⁷
po naučnim oblastima za period od 2008–2015.

Analiza podataka iz godišnjih izveštaja Ministarstva omladine i sporta pokazala je da je broj studenata, koje je država slala u inostranstvo da o njenom trošku stiču znanja u pojedinim naučnim oblastima, bio u neskladu sa značajem koji je u državnoj strategiji razvoja bio dat tim naučnim oblastima. Iako su u Strategiji razvoja zemlje primarne naučne oblasti bile definisane sasvim jasno, država se nije postarala za to da u okviru tih naučnih oblasti znanje stekne i najveći broj stipendista. Na taj način, odbačena je hipoteza 1. Po odbacivanju te hipoteze, opredelili smo se za detaljnije istraživanje studenata medicine koje je država stipendirala za školovanje u inostranstvu. U periodu od 2008. do 2015, oni su bili najmanje zastupljeni među korisnicima državnih stipendija, a po tome, taj period se razlikovao od nekih prethodnih perioda.

Istraživanje studenata medicine, stipendista Fonda za mlade talente „Dositeja”, sprovedeno je na uzorku od 108 osoba. Taj uzorak sačinjavalo je 30% muškaraca i 70% procenata žena, starosti od dvadeset jedne do dvadeset osam godina, a svi oni školovali su se u periodu od 2008. do 2015. godine. Ako bi se pod pojmom „akademski uspešan student” podrazumevao student koji je akademske studije završio u roku, onda bi, samo na osnovu starosti naših 108 ispitanika, moglo da se kaže da su svi oni predstavljali akademski uspešne studente⁸.

Do porasta broja studenata medicine, koji su se u inostranstvu školovali zahvaljujući državnim stipendijama, došlo je 2011. godine, a trend rasta njihovog broja mogao je da se prati i u narednim godinama. Istraživanja su pokazala da posle uvođenja bilo koje strategije mora da prođe izvesno vreme da bi ona zaživela u praksi i da bi se videli njeni rezultati. Međutim, iako je rast broja

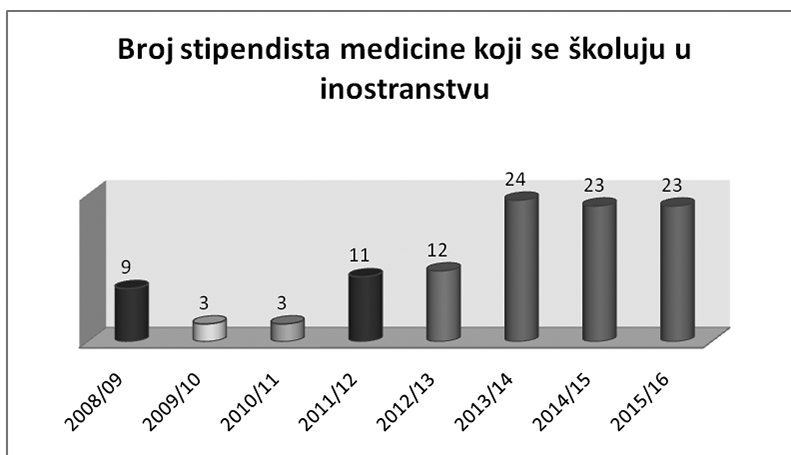
7 Za pun naziv Ministarstvo omladine i sporta koristimo skraćenicu MOS

8 Ispitanici su imali proseku studija veći od 8,5 što je dodatna potvrda njihove akademske uspešnosti.

studenata medicine, koji su se u inostranstvu školovali zahvaljujući sredstvima Fonda „Dositeja”, bio evidentan, tih studenata i dalje je bilo manje od onih koji su (takođe zahvaljujući sredstvima Fonda „Dositeja” i takođe u inostranstvu) znanje sticali u nekim drugim naučnim oblastima. Ovo nikako nije bilo u skladu sa usvojenom strategijom razvoja zemlje.

Slika 2. Broj stipendista medicine Fonda „Dositeja” koji se školuju u inostranstvu za period od 2008–2015.

Istraživanjem je ustanovljeno da je od 108 ispitanika, njih 53 studiralo na Medicinskom fakultetu u Beogradu, 48 na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu i 7 na Medicinskom fakultetu u Nišu. Uočeno je da u periodu od 2008. do 2015. godine, među dobitnicima stipendija za školovanje u inostranstvu nije bilo nijednog studenta sa Medicinskog fakulteta u Kragujevcu, niti sa Medicinskog fakulteta u Kosovskoj Mitrovici. Ovakva raspodela stipendija za posledicu je imala neravnomernu regionalnu zastupljenost studenata medicine koji su se školovali u inostranstvu.

Istoričarka Ljubinka Trgovčević navela je da su se u vreme Kraljevine Srbije posebno isticala tri kulturna kruga u okviru kojih su znanje sticali studenti-stipendisti te zemlje: onaj srednjoevropski, onaj francuski i onaj ruski. Ti krugovi izdvajali su se zbog broja srpskih studenata koji su se školovali u njihovim okvirima, i kroz njihovu prizmu sagledavani su rezultati tog školovanja. Kada je reč o srednjoevropskom kulturnom krugu, najveći broj studenata iz Srbije obrazovanje je sticao u Nemačkoj. U toj zemlji, po broju srpskih studenata prednjačili su Berlinski i Minhenski univerzitet, a neposredno iza njih nalazio se Univerzitet u Lajpcigu. Od izuzetnog značaja za Srbe, posebno u prvoj polovini 19. veka, bili su austrijski i ugarski univerziteti sa kojih su se u Srbiju vraćali prvi diplomirani studenti. Prema dostupnim podacima, studenti koji su studirali u Beču, najviše su se opredeljivali za medicinu, a zatim za filozofiju. Prema broju studenata iz

Srbije koji su znanje sticali u njegovim okvirima, ruski kulturni krug je bio najmalobrojniji. Tokom celog 19. veka i do izbijanja Prvog svetskog rata, u Rusiji su studirala samo 34 studenta iz Srbije i ostalih slovenskih zemalja, iako je od 60-ih godina 19. veka postojao organizovan napor ruske vlade i Moskovskog slovenskog komiteta da se studentima slovenskog porekla studiranje olakša dodelom stipendija. Podjednak broj tih studenata školovao se na univerzitetima u Moskvi i Petrogradu, dok je samo nekolicina njih znanje sticala na univerzitetu u Odesi. Najčešće su se opredeljivali za studiranje medicine i filozofije (Trgovčević, 2003: 42–44). U periodu koji je usledio posle okončanja Prvog svetskog rata, posebno su se isticala dva kulturna kruga u okviru kojih su se školovali srpski studenti: onaj francuski i onaj srednjoevropski. U tom periodu, korisnici državnih stipendija za školovanje u inostranstvu znanje su sticali u različitim naučnim oblastima, a od posebnog značaja za državu bili su oni od njih koji su studirali medicinu. U skladu sa odredbama zakona o čuvanju narodnog zdravlja, i zavisno od potreba i mogućnosti države, Ministarstvo narodnog zdravlja slalo je svoje „pitomce” na školovanje u inostranstvo, da stiču znanja u oblasti medicinskih nauka, ali i u oblastima značajnim za zaštitu javnog zdravlja (Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1919). Prilikom izbora mesta studiranja, primaran je bio ugled univerziteta, iako su u pojedinim istorijskim trenucima, na donošenje konačne odluke u izvesnoj meri uticali i politički faktori. U periodu koji je usledio po okončanju Prvog svetskog rata, korisnici državnih stipendija za školovanje u inostranstvu znanje su sticali u različitim naučnim oblastima (i u okviru različitih kulturnih krugova), ali su se po svojoj brojnosti, među njima posebno isticali studenti medicine (Trgovčević, 2003). Drugim rečima, u tom periodu, najveći broj državnih stipendija dodeljivan je upravo njima. Studenti medicine, koji se danas školuju u inostranstvu zadržavajući sredstvima vlade Srbije, najvećim delom znanje stiču u Austriji (njih 22%), Nemačkoj (njih 20%), Francuskoj (njih 9%), Izraelu (njih 8%), i Holandiji (njih 7%). U ostalim zemljama, ima ih znatno manje. Ovo znači da studenti medicine, koji se u inostranstvu školuju kao stipendisti Fonda „Dositeja”, najvećim delom znanje stiču u okviru kulturnih krugova Austrije, Nemačke i Francuske. Na taj način, nastavlja se tradicija kulturnih krugova. Međutim, nastavljanje te tradicije u ovo naše doba, posledica je postojanja Šangajske liste najprestižnijih fakulteta na kojoj su kotirani i fakulteti iz Austrije, Nemačke i Francuske. Kada kandidati za stipendije, koje Fond za mlade talente „Dositeja” dodeljuje za školovanje u inostranstvu, podnose svoje aplikacije, u prednosti su oni od njih koji su se opredelili za sticanje znanja na nekom od univerziteta sa Šangajske liste. Ovaj kriterijum (da prestižni univerziteti imaju prednost nad ostalim univerzitetima) formulisalo je Ministarstvo omladine i sporta i na taj način ono se uključilo u formiranje intelektualne elite Srbije i staranje o kvalitetu njenog obarzovanja.

Slika 3. Obrazovni krugovi u kojim se školuju stipendisti medicine Fond „Dositeja”

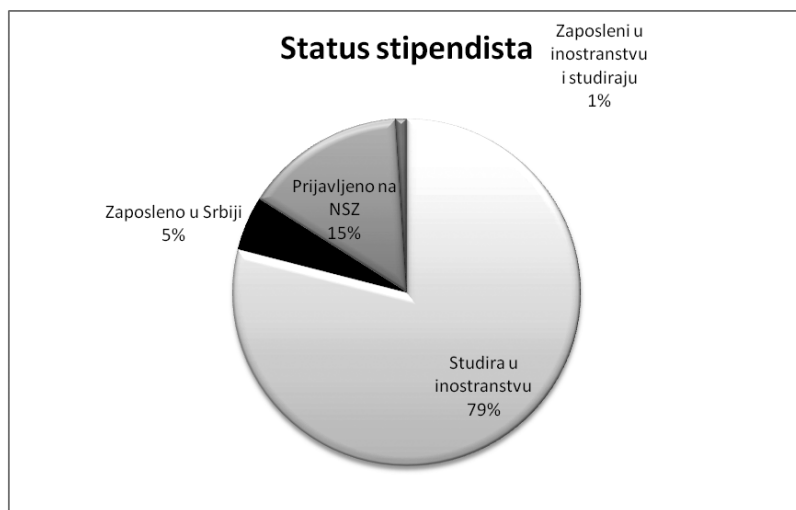
Istraživanje koje smo sproveli na uzorku od 108 studenata medicine pokazalo je da je svoje stipendije za školovanje u inostranstvu najviše njih koristilo za sticanje zvanja doktora medicinskih nauka. Naime, za sticanje tog zvanja, sredstva dobijena od države koristilo je 88 ispitanika. Za sticanje diplome master studija medicine, sredstva dobijena od države koristilo je 15 ispitanika, dok je za sticanje diplome osnovnih studija medicine, sredstva dobijena od države koristilo 5 ispitanika. Na osnovu ovoga, može da se zaključi da se za sticanje obrazovanja u inostranstvu, studenti medicine najvećim delom opredeljuju nakon završenih osnovnih akademskih studija.

Podaci do kojih smo došli u našem istraživanju ukazuju na to da ministarstva, u čijoj je nadležnosti zapošljavanje studenata medicine koji su, kao državni stipendisti, obrazovanje stekli u inostranstvu, još uvek nisu uskladila svoju praksu sa usvojenom strategijom školovanja stipendiranih studenata medicine u inostranstvu. Ovakva neusklađenost nije postojala u nekim prethodnim periodima tokom kojih je Srbija slala studente medicine u inostranstvo da se tamo školuju o njenom trošku. Po povratku u zemlju, ti studenti imali su prednost u zapošljavanju novih kadrova. Na taj način, država je koristila već oformljen i stručno osposobljen ljudski resurs u koji je ulagala značajna sredstva. U ovo naše doba, država koristi budžetska sredstva za školovanje studenata medicine u inostranstvu, dok po okončanju njihovog školovanja ne koristi već gotov stručno oformljen kadar koji joj stoji na raspolaganju. Ovo ukazuje na nepostojanje saradnje između ministarstava i na nepoštovanje usvojene strategije u kojoj su razvoj i očuvanje naučnih talenata navedeni sasvim jasno.

Broj studenata medicine, koji su kao korisnici državnih stipendija znanje sticali u inostranstvu, rastao je poslednjih nekoliko godina, što je naše istraživanje i pokazalo. Međutim, najveći deo tih „novih” stipendista još uvek se školuje o državnom trošku. Samo 20% naših ispitanika okončalo je školovanje u inostranstvu. Kada je reč o statusu naših ispitanika, 80% njih još uvek se školuje u inostranstvu, 15% njih je na evidenciji Zavoda za zapošljavanje i 5% njih je

zaposleno u Srbiji. Zbog malog broja ispitanika nismo bili u mogućnosti da vršimo složenije statističke analize. Međutim, važno je da naglasimo da svaki pojedinačni proces povratne migracije može da se posmatra kao „socijalni projekat” koji za cilj ima stvaranje budućnosti u zemlji porekla, kao realizacija vizije sa neizvesnim ishodom (Bodrožić, 2014:70).

Slika 4. Status stipendista medicine koji se školuju u inostranstvu

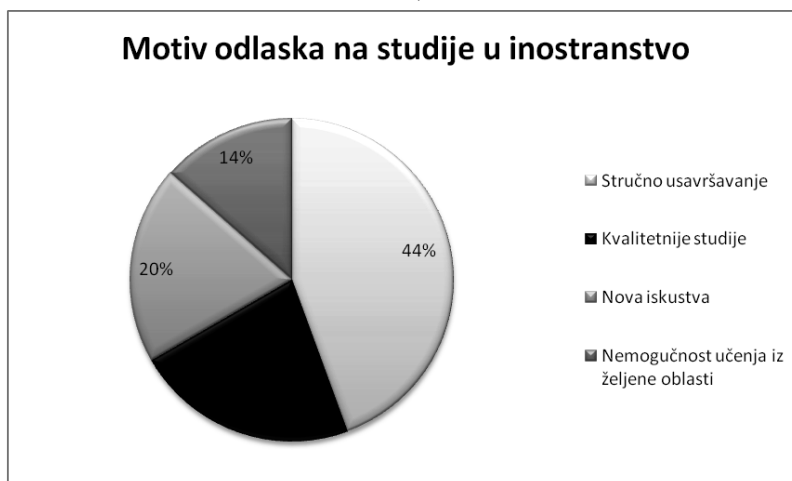

Naše istraživanje pokazalo je i to da je najveći deo ispitanika (njih 74,5%) poticao iz porodica koje su pripadale najobrazovanim sloju stanovništva. Naime, roditelji 45,3% (svih) naših ispitanika imali su diplomu osnovnih akademskih studija, roditelji 20,3% njih imali su diplomu doktorskih studija i roditelji 8,9% njih imali su diplomu magistarskih studija. Ovako veliki broj studenata iz najobrazovanijih porodica bio je sasvim očekivan zbog višedecenijske samoreprodukcije obrazovne elite u Srbiji. Gotovo dve trećine današnjih studenata za roditelje ima ljude koji su i sami visokoobrazovani (i čiji je udeo u ukupnoj populaciji relativno mali). To svedoči o „klasnom zatvaranju” obrazovanja kao kanala društvene pokrtljivosti za pripadnike najnižih društvenih slojeva (Matejić-Đurić, Filipović, 2014).

Prema Hercbergovoj dvofaktorskoj teoriji motivacije, u čijem je središtu zadovoljstvo odnosno nezadovoljstvo poslom, higijenski faktori su suštinski značajni za postojanje motivacije na radnom mestu. Njihovo prisustvo ne dovodi nužno do zadovoljstva. Međutim, njihovo odsustvo nužno dovodi do nezadovoljstva. U higijenske faktore spadaju visina plate, uslovi rada, poslovna politika firme, način rukovođenja firmom, odnosi sa šefom i slično. Za razliku od tih faktora, motivatori su potrebe višeg nivoa i u njih spadaju postizanje dobrih rezultata, usavršavanje, mogućnost sticanja novih znanja, mogućnost napredovanja, mogućnost dobijanja priznanja i slično. Zadovoljenje ovih potreba višeg nivoa uvećava motivaciju, ali njihovo nezadovoljenje motivaciju ne smanjuje. Međutim, zadovoljenje ovih viših potreba kod većine ljudi izaziva

najveće zadovoljstvo (Janićijević, 2009). Da bismo ustanovili motive naših ispitanika za odlazak na školovanje u inostranstvo, u „on-line” upitniku, koji smo za njih formulisali, tražili smo da navedu razloge svoje odluke da znanje stiču izvan zemlje. Kao razlog za tu odluku 44,4% njih navelo je želju za stručnim usavršavanjem, 22,3% želju da se obrazuju na kvalitetnijim studijskim programima i 19,8% želju za sticanjem novih iskustava u (njima) nepoznatim zemljama, dok je 13,5% naših ispitanika kao razlog za odlazak na školovanje u inostranstvo navelo nemogućnost da se u zemlji obrazuju u željenim oblastima. Na osnovu ovoga zaključili smo da su naši ispitanici odlazili na školovanje u inostranstvo prvenstveno zbog ličnih želja za usavršavanjem i sticanjem novih iskustava. Ti njihovi motivi za odlazak na studije u inostranstvo bili su sasvim u skladu s motivatorima iz Herbergove dvofaktorske teorije motivacije.

Slika 5. Motivi stipendista medicine za odlazak na studije u inostranstvo

Od ispitanika je traženo i to da odgovore na pitanje: „Da li ste u toku boravka u inostranstvu imali kontakte sa diplomatsko-konzularnim predstavnicima zemlje?” Negativan odgovor na ovo pitanje dalo je 72% ispitanika. U suštini, ovo znači da studenti, koji se kao stipendisti Republike Srbije školuju u inostranstvu, uglavnom nemaju nikakve kontakte sa Ministarstvom spoljnih poslova. Ta činjenica ukazuje na to da država nije upoznata sa obrazovanim ljudskim resursom koji joj stoji na raspolaganju i da ne vodi računa o njemu. Međutim, činjenica da studenti, koji se kao stipendisti Republike Srbije školuju u inostranstvu, uglavnom nemaju nikakve kontakte s činovnicima Ministarstva spoljnih poslova, može da se posmatra (i tumači) i iz ugla autora koji posebno ističu da podataka o srpskoj dijaspori ima izuzetno malo, a još manje o povratnicima u zemlju (Bodrožić, 2014: 58). U nekim prethodnim periodima, situacija je bila drugačija, znatno povoljnija. Ambasadori su vodili račun o intelektualnoj eliti, bili su upoznati sa njenim kretanjem i za državne stipendiste su znali čak i kada im se oni nisu obraćali sa nekim posebnim zahtevima. U tim periodima, postojala je mreža ambasadora i studenata. Osim one primarne, ta mreža vršila je i svoju

sekundarnu funkciju: širila je domaću kulturu u inostranstvu i na taj način je jačala, ali je isto tako upoznavala srsku javnost sa kulturnim vrednostima drugih zemalja. Da je to bilo tako, svedoče i pisma studenata koji su se, kako korisnici državnih stipendija, školovali u inostranstvu. Iz tih pisma može da se sazna da su oni, osim što su sticali znanja iz naučnih oblasti za čije su se proučavanje opredelili, davali sve od sebe da doprinesu promociji svoje zemlje u inostranstvu i učvrste njene kulturne veze sa zemljama u kojima su boravili (Arhiv grada Beograda: IAB 1119–217.3.4.3). Od ispitanika smo hteli da saznamo i to da li u Srbiji postoji mreža studenata medicine koji su, kao korisnici državnih stipendija, okončali svoje školovanje u inostranstvu, i da li studenti medicine, koji se zahvaljujući državnim stipendijama još uvek školuju izvan zemlje, imaju svoju mrežu. Čak 61,3% ispitanika navelo je da tokom svog školovanja u inostranstvu nije imalo nikakve kontakte sa svojim kolegama koji su se izvan zemlje školovali na isti način (odnosno, zahvaljujući državnim stipendijama), dok je 38,7% njih izjavilo da su tokom školovanja u inostranstvu bili „umreženi” zahvaljujući „Organizaciji srpskih studenata u inostranstvu (OSSSI)”. OSSSI je nevladina organizacija, nastala samoorganizovanjem budućih povratnika, koja okuplja srpske studente u dijaspori i koja ima ogranke na univerzitetima širom sveta. Ta i njoj slične organizacije daju svoj doprinos povratku stipendiranih studenata u zemlju, ali taj doprinos nije veliki zbog međusobne nepovezanosti tih organizacija i zbog ograničenog uticaja koje one imaju u srpskom društvu (Bodrožić, 2014: 66–67). Nepostojanje adekvatne mreže studenata medicine, koji se u inostranstvu školuju kao stipendisti Fonda za mlade talente „Dositeja”, ukazuje na to da država ne vodi računa o ljudskom resursu u koji ulaže značajna sredstva. Naše istraživanje je pokazalo da studenti medicine, koji su kao korisnici državnih stipendija okončali svoje školovanje u inostranstvu i vratili se u zemlju, nemaju svoju mrežu. Nepostojanje te mreže ukazuje na to da društvo i tržište nisu svesni ljudskog resursa koji im stoji na raspolaganju i da, samim tim, taj resurs ne koriste na adekvatan način.

Značajan broj ispitanika nije bio zadovoljan mogućnostima zapošljavanja i rada u Srbiji – njih 47%. Ovu činjenicu treba imati na umu prilikom kreiranja politike školovanja budućih lekara (kao i zdravstvene politike zemlje), posebno zbog toga što lekari imaju izuzetno veliki značaj za celo društvo. Činjenicu da studenti medicine, koji se u inostranstvu školuju zahvaljujući državnim stipendijama, nisu zadovoljni mogućnostima zapošljavanja i rada u Srbiji, i ostale činjenice do kojih smo došli u svom istraživanju, ne treba odbacivati olako, jer one ukazuju na to u kakvom je stanju srpsko društvo i kako se ono odnosi prema svojim stipendistima.

Diskusija i zaključak

Autori ovog članka imali su za cilj da daju svoj doprinos teoretskom razvoju oblasti povratne migracije, ali i da ukažu na to koji su faktori značajni za školovanje državnih stipendista izvan zemlje. Stručnjacima koji učestvuju u kreiranju obrazovne politike, ovaj članak može da pomogne u unapređivanju

strategije školovanja korisnika državnih stipendija (ujedno i potencijalnih povratnih migranata) u inostranstvu.

Istraživanje koje su sproveli autori ovog članka pokazalo je da broj studenata, koji se kao državni stipendisti školuju u inostranstvu u različitim naučnim oblastima, nije usklađen sa Strategijom razvoja zemlje. Jer, iako su u toj strategiji studenti medicine prepoznatni kao prioritetni, u praksi im se dodeljuje najmanje stipendija. Na taj način, autori ovog članka odbacili su prvu od postavljenih hipoteza. Po odbacivanju te hipoteze, opredelili su se za utvrđivanje stavova i profila studenata medicine koji su se u inostranstvu školovali kao korisnici državnih stipendija. Namera im je bila da daju svoj doprinos unapređivanju trenutno postojeće (i ne tako dobre) prakse slanja tih studenata na školovanje u inostranstvo. Studenti medicine koji koriste sredstva vlade Republike Srbije za sticanje znanja izvan zemlje, spadaju u grupu akademski uspešnih studenata. Potiču iz porodica koje pripadaju najobrazovanim sloju stanovništva, što se može povezati sa višedecenijskom praksom samoreprodukcije obrazovne elite u Srbiji. Najvećim delom, na školovanje u inostranstvo odlaze nakon završenih osnovnih studija i tamo stižu diplome master studija medicine i diplome doktora medicinskih nauka. Pretežno se školuju na prestižnim evropskim fakultetima, onako kako su to činili i njihovi „prethodnici” iz 19. veka. Poput tih svojih „prethodnika”, najvećim delom obrazovanje stižu u okviru kulturnih krugova Austrije, Nemačke i Francuske. Kada je reč o njihovim motivima za odlazak iz zemlje, istraživanje koje su sproveli autori ovog članka pokazalo je da se za studije u inostranstvu najvećim delom opredeljuju zbog želje za ličnim usavršavanjem, želje da se obrazuju na kvalitetnijim studijskim programima i želje da steknu nova iskustva u njima nepoznatim zemljama. Na taj način, autori ovog članka potvrdili su treću od postavljenih hipoteza. Njihovo istraživanje je pokazalo da je broj studenata medicine, koji su se kao korisnici državnih stipendija školovali u inostranstvu, počeo da raste nekoliko godina po osnivanju Fonda za mlade talente „Dositeja”. Međutim, iako uvećan, taj broj ostao je mali u poređenju sa brojem studenata koji su zahvaljujući sredstvima Republike Srbije znanje sticali u ostalim naučnim oblastima. Ovakvo stanje uočljivo je i danas. Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo za rad i socijalnu politiku još uvek nisu uskladili svoju praksu sa usvojenom strategijom školovanja studenata medicine u inostranstvu, a da je to tako, pokazuje i (izuzetno nizak) procenat zaposlenih studenata medicine koji su, kao korisnici državnih stipendija, okončali svoje školovanje u inostranstvu i vratili se u zemlju. Osim toga, izuzetno nizak procenat zaposlenih studenata medicine koji su, kao korisnici državnih stipendija, okončali svoje školovanje u inostranstvu i vratili se u zemlju, u potpunom je neskladu sa usvojenom strategijom očuvanja i razvoja talenata. Istraživanje koje su sproveli autori ovog članka pokazalo je i to da diplomatsko-konzularni predstavnici Srbije u svetu ne prate razvoj i kretanje izuzetno važnog ljudskog resursa. Takođe je pokazalo da u Srbiji ne postoji mreža državnih stipendista koji su okončali školovanje u inostranstvu, mreža u čijem bi uspostavljanju najznačajniju ulogu imali kreatori obrazovne politike i davaoci stipendija. Na taj način, autori ovog članka odbacili su drugu od postavljenih hipoteza. Naučnici koji proučavaju

migracije, i među kojima se posebno ističi King i Cassarino, ustanovili su da migranti povratnici imaju potencijal da postanu razvojna snaga matične zemlje, ali da realizacija tog potencijala zavisi od podrške države (za više detalja videti: King, 2000; Cassarino, 2004). Da bi se popravilo trenutno stanje u Srbiji (stanje kada je reč o školovanju stipendista u inostranstvu i njihovom zapošljavanju u zemlji po okončanju školovanja), potrebno je da sva nadležna ministarstva usklade svoju praksu sa usvojenim državnim strategijama i da se oformi nacionalna baza podataka koja će državi omogućiti da ljudskim resursom, u koji ulaže sredstva, upravlja na adekvatan način.

Izjave zahvalnosti

Zahvaljujemo se svim ljudima iz Fonda za mlade talente „Dositeja” koji su nam izašli u susret, dali potrebne podatke i pomogli da sprovedemo istraživanje.

Literatura

- Arhiv grada Beograda, fond: IAB 1119–217.3.4.3
- Bodrožić, Zlatko. 2014. Povratak visokoobrazovanih stručnjaka u Srbiju. Beograd: Psihološka istraživanja
- Castels S, Miller MJ. 1993. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. London: Mc Millan.
- Cassarino, Jean-Pierre. 2004. Theorizing return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253–279.
- Commission staff working document. Lisbon Strategy evaluation document. Brussels, 2.2.2010. Retrieved August 2, 2016 from the World Wide Web http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf
- Grečić, Vladimir. 1999. „Odliv mozgova” ili „cirkulacija” visokostručnih i naučnih kadrova. Beograd: Ekonomska analiza: org. Ekonomskog fakulteta u Beogradu, br.140, 13–27
- Grečić, Vladimir. 2005. Upravljanje znanjem: nova strategija „korišćenja umova” iz dijaspore. Poslovna inteligencija: osnovna uspešnost menadžmenta u globalnim uslovima. Beograd: Fakultet za trgovinu i bankarstvo, 187–210.
- Janićijević, Nebojša. 2009. Organizaciono ponašanje. Beograd: Data Status, 117–119
- King, Russell. 2000. Generalizations from the history of return migration. In B. Ghosh (Ed.), Geneva: UN & IOM. Return migration: Journey of hope or despair?, 7–55.
- Lin, Xiaohua. 2010. The diaspora solution to innovation capacity development: Immigrant entrepreneurs in the contemporary world. *Thunderbird International Business Review*, 52(2), 123–136.
- Matejić-Đuričić, Zorica, Filipović, Mirko. 2014. Ekspanzija školovanja: realnost i privid jednakih šansi u dostupnosti obrazovanja. *Sociološki pregled*, god. 48, br. 1, 87–103

- Mušikić, S. 2016. Uticaj procesa tranzicije na nezaposlenost mladih u Republici Srbiji. Beograd: Univerzitet „UNION – Nikola Tesla”. Beograd, Fakultet za menadžment, 117–118
- Pudar Draško, Gazela, Krstić, Nemanja, Radovanović Bojana. 2015. Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju. Studija 2. Beograd: Institut ekonomskih nauka Službeni glasnik. 2008, broj 71.
- Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd: septembar 1919
- Trgovčević, Ljubinka. Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku. Beograd: Istorijski institut, 2003
- The Erasmus Impact Study. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. Retrieved August 11, 2016 from the World Wide Web http://ec.europa.eu/education/library/study/2014/erasmus-impact_en.pdf
- World economic forum global competitiveness report 2015–2016, World economic forum Geneva, Retrieved August 26, 2016 from the World Wide Web <http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015–2016/SRB.pdf>